

Використана література

Писаревський І. М. Планування та організація туристських маршрутів: Підручник / І. М. Писаревський. М. В. Тонкошкурі Харк. нац. акад. міськ госп-ва. -Х. : ХНАМГ. 2012. - 304 с.

Лекція 1

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПЛАНУВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТСЬКИХ МАРШРУТІВ

1.1 Поняття туристського маршруту, його місце та значення

Туристський маршрут - заздалегідь запланований або встановлений шлях проходження туристів у подорожі.

У широкому сенсі плановий туристський маршрут - це програма перебування туриста в подорожі, що включає відвідування певних пунктів та туристських об'єктів, а також участь у різноманітних туристсько-екскурсійних, культурно-масових і фізкультурно-оздоровчих заходах.

Плановим туристським маршрутам притаманна низка характерних рис, які визначають їхню важливу роль, місце й значення на сучасному етапі.

Туристські маршрути - повсюдні. Майже у всіх районах як України, так і інших держав можна прокласти цікаві туристські маршрути. Концентрація їх неоднакова: є райони, де мережа туристських маршрутів найбільш густа, є регіони, у яких маршрути рідкі й малоемні, що залежить від якості й різноманітності наявних туристських ресурсів і зручності їхнього освоєння на сьогоднішньому рівні розвитку матеріальної бази, транспортних засобів і попиту на них у населення.

Туристські маршрути загальнодоступні. Їхні програми, зміст, фізичні навантаження посилені для всіх практично здорових людей. Одночасно вони орієнтовані на різний контингент населення: людей різних професій і поглядів, молодих і літніх, дітей і пенсіонерів, самотніх і сімейних. Маршрути містять різноманітні засоби, які використовують для кожного окремого контингенту туристів, щоб задовольнити їхні потреби, забезпечити найкраще відновлення фізичних і духовних сил, створити комплекс позитивних емоцій. Вартість турів також має бути загальнодоступною і орієнтованою на різні соціальні групи. Сучасні туроператори задля задоволення цієї потреби пропонують однакові за насиченістю турмаршрути, скореговані для різних соціальних груп. До назви туру зазвичай додається слово «еліт», «стандарт», «економ», що визначає вартість туру. Треба відзначити, що чіткої класифікації не існує, тому кожен туроператор може запропонувати власні позначення. Коригування турів за вартістю відбувається за рахунок нічних переїздів (чим більша їх кількість, тим більша економія на проживанні в готелях); за рахунок рівня власно готелів, як кількості зірок, так і розташування (готелі розташовані в центрі міста коштують зазвичай дорожче, ніж ті, що знаходяться на околицях) та за іншими чинниками.

Одна з важливих особливостей туристських маршрутів - *висока насиченість пізнавальними елементами.* Маршрути допомагають найбільш

ефективно використовувати вільний час населення, підвищити його культуру, розширити світогляд.

Маршрути є й важливими засобами оздоровлення, особливо з активним пересуванням. На жаль для більшості громадян, що мешкає у містах, в тому числі крупних мегаполісах, життя супроводжується малорухомим способом життя, що в свою чергу провокує розвиток багатьох серйозних захворювань. Саме туризм з активним способом пересування і активний відпочинок на природі є знаряддями боротьби з цією проблемою.

Туристські маршрути з активним способом пересування створюють необхідні умови для впровадження фізичної культури й спорту в повсякденний побут, оскільки є найбільш ефективними засобами відновлення фізичних і духовних сил, збільшення продуктивності праці, продовження тривалості життя. На жаль досвід в цьому питанні, що був надбаний в нашій країні протягом багатьох десятиріч, не використовується останнім часом у державній політиці.

Туристські маршрути виконують важливу економічну функцію. На сучасному етапі за рахунок розробки, просування, продажу турів багато компаній мають можливість отримувати прибуток, а їх працівники – гідну зарплатню. Крім того, відвідування туристами туристських об'єктів забезпечують хоча невеликі, але стабільні доходи музеїв, галерей тощо від продажу вхідних квитків, сувенірів, друкованої продукції.

Туристські маршрути впливають на розвиток інфраструктури регіонів і країн, їх економіку й місцеву промисловість (виробництво сувенірів), сільське господарство, торгівлю, транспорт і дорожнє будівництво. Вони допомагають відтворенню робочої сили, вирівнюванню диспропорцій між попитом і його забезпеченням товарами й послугами, сприяють підвищенню продуктивності суспільної праці, зростанню культурного рівня місцевого населення.

Правильно сплановані й організовані маршрути, уміло поєднуючи відпочинок, оздоровлення, пізнання, фізичний і духовний розвиток туриста, успішно сприяють вихованню гармонічно розвиненої людини, виконуючи гуманітарну функцію туризму.

Соціальний характер маршрутів проявляється й у тому, що вони підвищують рухливість населення, а це сприяє обміну культурними цінностями.

1.2 Основні вимоги до планування туристських маршрутів

Процес створення планових маршрутів перебігає в конкретних соціально-економічних умовах, що висувають до нього певні вимоги:

- *забезпечення якості обслуговування.* Основним критерієм позитивної оцінки роботи туристського маршруту є відсутність скарг туристів, що забезпечується гідним рівнем обслуговування і високою якістю надання послуг. Послуги, що надаються туристам, мають відповідати стандартам, як зовнішнім, що встановлюються нормативними актами, так і внутрішніми, що існують на підприємствах туристської галузі. У разі невідповідності туристських підприємств задекларованим стандартам якості, організатори маршруту повинні виключати їх із програм туристського обслуговування, замінюючи на ті, що відповідають усім вимогам.

- *підтримання стабільності маршрутів*. Це одна із найголовніших умов успішного функціонування туристських маршрутів. Постійно діючи маршрути створюють собі певну рекламу, знаходять свого споживача, стають традиційними. Стабільність маршрутів сприяє їх повному забезпеченню розробками із туристсько-екскурсійної тематики, необхідному оснащенню трас, створенню професійного колективу працівників тощо. Однак, в той же час, в умовах високої конкуренції на ринку турпослуг, існуючі *маршрути мають бути гнучкими*. При появі певних змін кон'юнктури ринку, організатори повинні постійно коригувати існуючі маршрути, не змінюючи при цьому їх сутності. Це забезпечує більшу конкурентоспроможність таких маршрутів. Наприклад, вступ таких країн, як Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина та інших до Шенгенської угоди, надало можливість туроператорам включити до існуючих турів додаткові екскурсійні програми із відвідуванням туристських центрів, що знаходяться в інших країнах Шенгенської угоди: із Чехії пропонується екскурсія в Дрезден (Німеччина), із Угорщини або Словаччини - у Відень (Австрія) тощо. Все це робить маршрути більш цікавими та різноманітними.

- *оптимальне завантаження матеріальної бази*. Ця вимога при організації турмаршрутів набуває особливого значення. По-перше, рівномірне завантаження туристських установ значно зменшує сезонні коливання, що особливо важливо для засобів розміщення, і забезпечує їх більш високу прибутковість. По-друге, чітке розуміння підприємствами туристської галузі їх можливого завантаження завдяки участі у програмах обслуговування туристських маршрутів надає цим закладам можливість планування власної діяльності на тривалий час, включаючи питання проведення поточних і капітального ремонтів. А це, в свою чергу, впливає на якість обслуговування. По-третє, щільна співпраця організаторів маршрутів із закладами розміщення протягом тривалого часу, надає можливість туроператорам отримати найбільш привабливу ціну за власною квотою місць у готелі. Це, в свою чергу, відіб'ється на остаточній вартості туру.

- *рентабельність туристських маршрутів* є одним із головних чинників, що визначає ефективність як окремого туристського маршруту, так і компанії-організатора цього маршруту в цілому. Виконання цієї вимоги можливо за умови ретельного розрахунку собівартості маршрутів, аналізу фінансових результатів роботи за минулий рік з розбором випадків збитковості маршрутів і виявленням їх конкретних причин. Підтримка високого рівня рентабельності передбачає розв'язання багатьох питань: надання в повному обсязі основних і додаткових послуг, рівномірне завантаження туристських підприємств, максимальне заповнення туристських груп. Підвищення рентабельності повинне передбачатися за рахунок зниження витрат на надмірно великі управлінські та непродуктивні витрати в туристських установах, більш раціонального використання кадрів, усунення штатних надмірностей, поліпшення організації та умов праці, профілактики захворювань (серед них і професійних), впровадження прогресивних форм обслуговування (наприклад використання аудіогідів в музеях), здійснення заходів, спрямованих на

економію заробітної плати. Істотним резервом підвищення економічної ефективності маршрутів є збільшення кількості й тривалості турів та туристських походів. Велику роль покликано відіграти правильне ціноутворення при плануванні маршрутів: визначення вартості путівки з урахуванням сезонних розходжень, умов розміщення, обслуговування тощо. Значними факторами підвищення рентабельності є транспортне освоєння, технічна інфраструктура, раціональне розміщення установ культури, наявність постійного місцевого населення в районі дії маршруту.

- *диверсифікація туристських маршрутів*. При розробці маршрутів треба враховувати можливий контингент туристів. Один і той же маршрут може бути орієнтований на різні верстви населення за умови виконання певних вимог. Туристський маршрут, може позиціонуватися на ринку як «еліт», «стандарт» або «економ», про що вже говорилося вище. По суті, в будь-якому випадку туристи отримують можливість відвідати ті ж самі туристські центри та об'єкти, але за різною ціною. Наприклад, в турі «економ» буде передбачено розміщення у готелях нижчого класу, будуть присутні нічні переїзди, можуть використовуватися менш зручні автобуси, що розраховані на велику кількість туристів, може бути також зменшена тривалість туру порівняно з «еліт» або «стандарт» - на відвідання туристських об'єктів буде надаватися менше часу. Все це відіб'ється на комфортності, але значно зменшує ціну путівки. «Еліт» тури передбачатимуть кращі умови розміщення туристів, відсутність нічних переїздів, більш тривалий час на відвідування туристських об'єктів і додатковий відпочинок тощо, але вартість такого туру буде значно вищою. Також при організації «еліт» турів можна використовувати інші види транспорту, більш дорогі, але набагато швидші і комфортніші: до початку маршруту можна бути дістатися не лише автобусом або залізницею, але і авіатранспортом. Розглянемо на прикладі одного із українських туроператорів, що спеціалізується на організації культурно-пізнавальних турів Європою.

Таблиця 1.1 - Тур «Чеська казка», економ

День маршруту	Опис маршруту
1 день	Виїзд із Києва до Праги автобусом з південного терміналу центрального залізничного вокзалу. Приєднання туристів до групи у Львові на Стрийському вокзалі. Виїзд на кордон. Нічний транзит територією Польщі і Чехії.
2 день	Прибуття до Праги. Поселення в готель. Пішохідна екскурсія Старим містом Праги з оглядом Вацлавської площі, Порохової башти, ратуші, курантів тощо. Вільний час. Факультативно – річкова прогулянка річкою Влтавою. Ночівля
3 день	Сніданок. Пішохідна екскурсія Королевським містом з оглядом Страговського монастиря, Лорети, Катедрального собору святого Віта, Карлового мосту. Факультативно – виїзд на екскурсію в палац «Детеніце» і знайомство із

4 день	Сніданок. Факультативно – автобусна екскурсія в м. Карлови Вари і на броварню «Крушовіце». Повернення до Праги. Факультативно – відвідування шоу «Співаючих фонтанів». Ночівля.
5 день	Сніданок. Автобусна екскурсія до столиці Саксонії – м. Дрезден. Оглядова екскурсія містом. Повернення до Праги. Ночівля
6 день	Сніданок. Виселення із готелю. Переїзд до Чеського Штернбергу. Екскурсія замком. Переїзд в м. Кутна Гора. Екскурсія містом. Зовнішній огляд храму святої Варвари, Каменого водойому, Кістниці. Виїзд в Україну. Транзит
7 день	Висадка бажаючих у Львові. Повернення до Києва

Таблиця 1.2 – Тур «Чеська казка», стандарт

День маршруту	Опис маршруту
1 день	Виїзд із Києва до Праги автобусом з південного терміналу центрального залізничного вокзалу. Приєднання туристів до групи у Львові на Стрийському вокзалі. Виїзд на кордон.
2 день	Прибуття до м. Велічка (Польща). Відвідування соляних копален Велічки. Переїзд в Краків. Розміщення у готелі. Оглядова пішохідна екскурсія містом. Ночівля.
3 день	Сніданок. Переїзд до м. Прага. Розміщення в готелі категорії 3*. Пішохідна екскурсія Старим містом Праги з оглядом Вацлавської площі, Порохової башти, ратуші, курантів тощо. Вільний час. Ночівля.
4 день	Сніданок. Пішохідна екскурсія Королевським містом з оглядом Страговського монастиря, Катедрального собору святого Віта, Карлового мосту. Факультативно – автобусна екскурсія до замку Сіхров. Факультативно – прогулянка річкою Влтавою. Ночівля.
5 день	Сніданок. Факультативно – автобусна екскурсія до столиці Саксонії – м. Дрезден. Оглядова екскурсія містом. Повернення до Праги. Ночівля.
6 день	Сніданок. Факультативно – автобусна екскурсія до м. Карло-ви Вари. Повернення до Праги. Факультативно – відвідування шоу «Співаючих фонтанів». Ночівля.
7 день	Сніданок. Виселення із готелю. Переїзд до Чеського Штернберга. Екскурсія замком. Переїзд до м. Кутна Гора. Екскурсія містом. Зовнішній огляд храму святої Варвари,
8 день	Висадка бажаючих у Львові. Повернення до Києва.

Таблиця 1.3 – Тур «Чеська казка», еліт

День маршруту	Опис маршруту
1 день	Вечірній виїзд із Києва до Львову потягом
2 день	Прибуття до Львову. Посадка на автобус. Виїзд у м. Величку (Польща). Відвідування соляних копален Велички. Переїзд до м. Краків. Розміщення у готелі. Ночівля.
3 день	Сніданок. Оглядова пішохідна екскурсія містом. Переїзд в м. Прагу. Розміщення в готелі категорії 3*. Факультативно річкова прогулянка річкою Влтавою. Ночівля.
4 день	Сніданок. Пішохідна екскурсія Старим містом Праги з оглядом Вацлавської площі, Порохової башти, ратуші, курантів тощо, а також Королевським містом з оглядом Страговського монастиря, Лорети, Катедрального собору святого Віта, Карлового мосту. Факультативно – виїзд на екскурсію до палацу «Детеніце» і знайомство із особливостями чеського броваріння. Повернення до Праги. Ночівля
5 день	Сніданок. Факультативно – автобусна екскурсія до м. Карло-ви Вари. Повернення до Праги. Факультативно – відвідування шоу «Співаючих фонтанів». Ночівля.
6 день	Сніданок. Автобусна екскурсія в столицю Саксонії, м. Дрезден. Оглядова екскурсія містом. Повернення в Прагу. Ночівля.
7 день	Виселення із готелю. Переїзд до Відня (Австрія). Оглядова екскурсія містом. Вільний час. Переїзд до Оломоуца. Розміщення в готелі. Ночівля.
8 день	Сніданок. Виселення із готелю. Оглядова екскурсія містом Оломоуц. Виїзд до Львова. Прибуття у Львів, посадка на поїзд.
9 день	Прибуття до Києва потягом

Порівнявши ці три тури, можна зробити наступні висновки:

- у першому турі найбільша тривалість переїздів в перший, другий, передостанній і останній день, що робить цей тур важким, але програмою передбачена висока насиченість маршруту туристськими об'єктами в інші дні туру;

- у другому турі тривалість переїзду напочатку туру менша ніж у першому турі, оскільки запланована проміжна зупинка (м. Краків) з додатковою екскурсійною програмою (м. Краків, м. Величка);

- у третьому турі нічні переїзди автобусом відсутні і замінені на більш комфортні переїзди потягом, також пропонується найбільш широка екскурсійна програма з відвідуванням додаткових туристських центрів і об'єктів (м. Відень, м. Оломоуц).

Іншим чинником щодо диверсифікації туристських маршрутів може бути орієнтація на вік туристів, їх сімейний стан тощо. Наприклад, особливий підхід потрібний при організації турів для батьків із дітьми. На таких маршрутах велике

значення має вибір засобів розміщення. Деякі готелі мають обмеження щодо прийому дітей за віком; не в кожному готельному номері передбачено додаткове місце для дитини, або площа номеру не дозволяє встановлювати такі місця. Усі ці та інші фактори треба враховувати при розробці турмаршрутів, орієнтованих на певну категорію громадян.

Важливе значення також має і розвиток маршрутів з активними способами пересування. Розвиток таких маршрутів був адекватно оцінений в СРСР, але на жаль перебуває у занепаді у сучасній Україні. Одночасно, саме маршрути з активним пересуванням відзначаються високою оздоровчою та виховною цінністю. Активізація таких маршрутів виконує, перш за все, соціальну та гуманітарну функції туризму. Гуманітарна функція полягає у вихованні патріотизму, формуванні світогляду, принципів здорового образу життя, любові до природи та рідного краю. Це, в першу чергу, стосується дітей та молоді. Забезпечення соціальної функції туризму полягає у можливості громадян більш раціонально використовувати вільний час, особливо на свята і вихідні - це розвиток турів вихідного дня. Особливо актуально це в умовах високої урбанізації, оскільки активний туризм сприяє психологічному розвантаженню громадян, що мешкають у великих містах. Спортивний туризм, як інші види, також сприятиме розвитку супутніх галузей, наприклад, виробництву та реалізації спортивного інвентарю, працевлаштування інструкторів із спортивного туризму тощо.

- *розвиток перспективних видів маршрутів.* Висока конкуренція на ринку турпослуг вимагає від туроператорів постійної роботи не тільки над удосконаленням вже існуючих маршрутів, але і створенням нових, як за змістом, так і за засобами пересування, розміщення тощо. Перспектива планування маршрутів - це поштовх для подальшого розвитку галузі, можливість створення туроператором нового турпродукту, заповнення нових ніш на ринку турпослуг.

- *забезпечення вимог щодо безпеки туристів.* Безпека туристів -це один із найголовніших чинників, що свідчать про якість обслуговування. Безпека туристів і екскурсантів під час подорожей має забезпечуватися згідно з нормативними документами. Основний документ, що регламентує питання безпеки туристів - це Міждержавний стандарт ГОСТ 28681.3-95 «Туристсько-екскурсійне обслуговування. Туристські послуги. Вимоги до забезпечення безпеки туристів та екскурсантів». У цьому документі зазначено, що окрім загальних факторів ризику, існують також і специфічні, що зумовлені:

- можливістю виникнення природних та техногенних катастроф у зоні розміщення туристського підприємства;
- технічним станом туристських об'єктів, що використовуються під час подорожей та відпочинку;
- складним рельєфом місцевості під час здійснення туристських походів;
- рівнем професійної підготовки обслуговуючого персоналу;
- рівнем підготовки туристів до проходження маршруту або здійснення подорожі;

- рівнем інформованості туристів про можливі небезпеки тощо.

Також існують певні особливості щодо безпеки туристів під час надання окремих туристських послуг: транспортних, розміщення, харчування тощо. Відповідальність за дотримання цих вимог лягає як на підприємства, що надають ці послуги, так і особисто на туристів щодо дотримання правил безпеки.

Транспортні перевезення туристів під час мандрівок, походів, екскурсій здійснюються відповідно до вимог існуючих Правил обслуговування на конкретних видах транспорту (автомобільного, залізничного, повітряного, водного).

Туристське спорядження та інвентар, що використовуються при обслуговуванні туристів, повинні відповідати вимогам, затвердженим діючими нормативними документами на конкретні види спорядження.

Безпека проживання туристів у готелях, базах відпочинку, кемпінгах тощо забезпечуються дотриманням:

- вимог будівельних норм та правил при проектуванні та будівництві об'єктів обслуговування туристів;
- вимог безпеки технічної експлуатації будівель та споруд;
- технічним оснащенням будівель та споруд;
- заходам, що гарантують особисту безпеку туристів та збереження їх майна.

Кожне туристське підприємство заздалегідь має проінформувати туристів про:

- можливі елементи ризику кожної конкретної туристської послуги і заходи з їх подолання;
- особливості перебування у тій або іншій місцевості (країні), норми поведінки тощо;
- можливі небезпеки під час проходження маршруту, включаючи небезпеку загострення хронічних захворювань;
- особливості поведінки та дії при виникненні надзвичайних ситуацій;
- інші загрози, небезпеки та ризик під час здійснення подорожей, туристських походів та екскурсійних поїздок.

Окреме місце посідають питання страхування туристів під час здійснення подорожей*.

- *охорона навколишнього середовища.* В умовах підвищеного значення всіх проблем раціонального природокористування, зі збільшенням кількості й пропускної здатності маршрутів їхній вплив на навколишнє середовище постійно розширюється. Саме тоді добре поставлена природоохоронна робота на туристському маршруті може зробити його не тільки нешкідливим для навколишнього середовища, але й перетворює на навчальний полігон, на якому туристи одержують необхідні їм практичні навички, уміння й прикладні знання в області охорони природи, що здійснює помітний вплив на посилення охорони навколишнього середовища в певній місцевості.

У ході планування маршрутів особлива увага повинна бути приділена природоохоронній облаштованості трас подорожей (включаючи тропи, території стоянок, окремі елементи бівуаків) і туристських господарств, розробці екологічно обґрунтованих програм занять туристів, здійсненню

роз'яснювальної, пропагандистської, навчальної роботи і виховання в області охорони природи, різним формам контролю.

Одночасно на місцях необхідно уточнити організаційні, правові й економічні умови для повного використання на маршрутах національних парків, заказників, пам'ятників природи та інших територій і об'єктів природи району. Необхідно передбачити розширення діяльності з відновлення, реставрації та охорони об'єктів культури й історії, що використовують під час показу, і можливого пристосуванню цих об'єктів для розміщення й організації цікавого харчування на маршрутах.

- *логічність маршруту*. Залежить від дотримання низки умов у ході планування й організації подорожі. Серед різних умов або факторів, що визначають, на скільки логічний туристський маршрут можна виділити такі: урівноваженість змісту; логічність напрямку маршруту; поступовість і послідовність; обґрунтованість кількості днів проживання; однотипність розміщення й обслуговування.

Урівноваженість змісту туристського маршруту залежить від того, наскільки пропорційно й доречно у певних умовах закладені в його програму основні складові туризму: відпочинок, оздоровлення, пізнання тощо. Навіть на вузько спеціалізованих маршрутах необхідно планувати різні й, мабуть, на перший погляд не зовсім функціональні для конкретної ситуації заняття туристів. Багатогранність програми маршруту повинна поєднуватися із його функціональністю, тобто орієнтуванням на певні види туризму, форми заходів, категорії туристів, що дозволяє найбільше повно використати наявні природні й культурно-історичні ресурси в районі дії маршруту й дати споживачеві саме те, заради чого він придбав туристську путівку.

Поступовість і послідовність передбачає поступове зростання пізнавальних і фізичних навантажень на туристів за час їх перебування на маршруті.

Розробка маршруту, зміст його програми, плани туристсько-екскурсійного, культурно-масового і оздоровчого обслуговування повинні передбачати для походів з активними способами пересування поступове збільшення відстаней, ускладнення перешкод, для автобусних турів - поступове зростання обсягу корисної інформації, позитивних вражень. Це дозволяє розширити контингент туристів, яким буде цікавим маршрут, значно підвищити задоволення більшості туристів від його проходження.

Певну роль на маршруті відіграє кількість пунктів проживання туристів. На лінійних маршрутах із транспортним пересуванням при занадто великій кількості туристських установ і короткому часі зупинок на них у деяких туристів виникає роздратування від частих зборів у дорогу й нового розміщення після неї.

Такий маршрут тим, хто хотів би спокійного відпочинку, здається не зовсім логічним. Крім того, і для організаторів занадто коротке перебування мандрівників викликає ускладнення економічного й організаційного характеру.

Логічність маршруту залежить і від однотипності планованого розміщення й обслуговування туристів. Надання туристам однакових умов проживання в усіх пунктах маршруту вимагає проведення робіт зі стандар-

ртизації туристських маршрутів і зустрічає певні труднощі, оскільки на трасах давно існуючих маршрутів доводиться обслуговувати туристів в установах різних років будівництва та різної комфортності, що пропонують неоднакові умови розміщення.

Однією із складових дотримання логічно і психологічно обґрунтованої побудови маршруту є необхідність заздалегідь запланованого надання туристським групам на маршрутах з активними способами пересування кращих умов розміщення на кінцевих туристських базах й у готелях.

ЛЕКЦІЯ 2

СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СПОРТИВНИХ ТУРИСТСЬКИХ ПОХОДІВ. ІНШІ ВИДИ АКТИВНОГО ВІДПОЧИНКУ

На сьогоднішній день не існує чіткої класифікації видів туризму або відпочинку. Намагання туроператорів відповідати потребам туристів, що постійно змінюються, призводить до формування нових напрямків та видів відпочинку. Поява значної кількості таких видів спостерігається саме у туризмі з використанням активних форм відпочинку. Насправді не завжди ці види варто розглядати як нові види туризму взагалі й спортивного зокрема. Наприклад, тюбінг, хелі-скі тощо.

Щоб зрозуміти, що таке спортивний туризм, треба визначити, що взагалі вкладається у поняття спорт, насамперед, у туризмі. Спорт - це не тільки досягнення певних спортивних результатів, але й підтримка гарної фізичної форми, оздоровлення тощо. Таким чином, перше, що можна виділити, - це туризм для професіоналів і туризм для аматорів. У туризмі такі види туризму мають чітку назву. Це категорійні та некатегорійні туристські походи.

Категорійні походи - це походи, що мають певну категорію складності. Виділяють п'ять (шість) категорій складності туристських походів, проходження кожної з яких надає його учасникам можливість отримати спортивний розряд.

Некатегорійні походи - це походи, суть яких полягає у проходженні нескладних маршрутів й участь у яких не надає права на отримання спортивних розрядів.

Існуюча чітка класифікація спортивного туризму і конкретні вимоги до них стосуються, у першу чергу, спортивних видів туризму, розрахованих на професіоналів.

Види спортивного туризму, які виділяються сьогодні й визнані спортивними туристськими організаціями, формувалися десятиліттями. Зокрема у спортивному туризмі відносно недавно стали виділяти такі види як кінний і вітрильний туризм. У той же самий час, та класифікація, що зараз існує, була сформована в 80-і рр. минулого століття. Тобто протягом понад 20 років у цій класифікації нічого не змінювалося, хоча нові тенденції вже вимальовуються.

Отже, сьогодні виділяють наступні види спортивного туризму:

- пішохідний;
- гірський;
- лижний;
- водний;
- велосипедний;
- мотоциклетний;
- автомобільний;
- вітрильний;
- спелеотуризм;
- кінний;
- комбінований;

Таблиця 1.4 – Вимоги до спортивних категорійних походів

Види туризму й характеристики маршрутів	Категорії складності походів					
	I	II	III	IV	V	VI
Тривалість маршруту в днях (не менш)	6	8	10	13	16	20
Довжина маршруту в км (не менш)						
Пішохідних	130	160	190	220	250	300
Лижних	130	150	150	210	240	300
Гірських	100	120	140	150	160	160
Водних	150	160	170	180	190	190
Велосипедних	300	400	500	600	700	800
Мотоциклетних	1000	1500	2000	2500	3000	-
Автомобільних	1500	2000	2500	3000	3500	-
Вітрильних	150	200	300	400	500	-
Кількість печер для спелеопходів	5	4-5	1-2	1-2	1-2	1
Кінних	150	200	300	-	-	

Таблиця 1.5 – Вимоги до отримання спортивних розрядів за участь у категорійних туристських походах

Розряди	Кількість походів									
	Категорія складності походів									
	перша		друга		третя		четверта		п'ята	
	участь	керівництво	участь	керівництво	участь	керівництво	участь	керівництво	участь	керівництво
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Майстер спорту										
чоловіки	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2
жінки	1	1	1	1	1	1	1	1	2	—
Кандидат у майстра спорту										
чоловіки	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—
жінки	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—
Перший розряд	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—
Другий розряд	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Третій розряд	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Перший юнацький розряд (14-15 років)	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Другий юнацький розряд (13-14 років)	Один п'ятиденний похід або два триденних походи загальною довжиною не менше 65 км									
Третій юнацький розряд (12-13 років)	Один триденний похід або два дводенних походи загальною довжиною не менше 30 км									

Один п'ятиденний похід або два триденних походи загальною довжиною не менше 65 км

Один триденний похід або два дводенних походи загальною довжиною не менше 30 км

- *пішохідний туризм* може вважатися базовим, основним. Піші походи не вимагають додаткових засобів пересування (як лижний, водний, велосипедний та ін.), спеціального спорядження (як гірський і спелеологічний) і відбуваються головним чином у безсніжні періоди року. Денні переходи становлять 8 - 20 км лісовою або гірською стежкою. Зазвичай учасники несуть у своїх рюкзаках особисті речі і 4-5 кг загального вантажу (продукти харчування, спорядження).

- *гірський туризм* - це подорож у горах, пов'язана із проходженням складних ділянок гірського рельєфу (схилів, гребенів, льодовиків, перевалів), форсуванням гірських потоків тощо. Для гірського туризму характерний великий обсяг фізичних навантажень на організм при зниженому атмосферному тиску й високому рівні сонячної радіації, необхідність долати перешкоди із застосуванням різноманітних засобів і прийомів пересування й страховки, спеціальна тактика проходження маршруту. Головною перешкодою в гірських походах вважаються перевали, їхня кількість й категорії складності визначають спортивну складність усього маршруту. Найбільшу небезпеку в горах становлять круті схили й гребені (на яких зриви й падіння можуть призвести до травм або летальних випадків), сніжні лавини, каменепади, селі, паводки, прикриті снігом тріщини, грози, а також вітер, опади, туман, біла імла, підвищена сонячна радіація. Природні умови в горах визначають особливості тактики гірських походів: необхідна обов'язкова адаптація до висоти (висотна акліматизація); максимальне полегшення рюкзаків (у зв'язку із цим краще використовувати лінійно-радіальні й радіально-кільцеві схеми маршруту), мінімум вантажів на складних ділянках. Рух переважно має здійснюватися у ранкові години, коли несприятливий вплив сонячної радіації мінімальний, менша ймовірність каменепадів і сходу лавин, найменший рівень води в річках. Максимальна обережність має бути на початку походу (через погану адаптацію організму, можливе різке загострення хронічних захворювань або захворювань, що не проявлялися раніше), наприкінці походу й у другій половині дня (внаслідок стомлення, ослаблення уваги й зниження швидкості реакції) і на спусках, щоб звести до мінімуму можливість нещасних випадків. До тактичних заходів безпеки в горах відносять: вибір шляхів на схилах ребром, ретельний вибір безпечних місць для устрою нічних бівуаків, обов'язкова розвідка технічно складних ділянок тощо. Розвідку здійснюють шляхом спостережень зі зручного пункту (наприклад, із протилежного або суміжного схилу) або пробним проходженням. Розвідка та апробація шляхів в межах зони видимості групи провадиться однією зв'язкою-двійкою, поза межами видимості - зв'язкою-трійкою або двома зв'язками-двійками з обумовленим контрольним строком повернення. Розвідку і апробацію маршруту звичайно проводять ввечері (після зупинки на нічліг, але до вечері) або ранком (до виходу основної групи). Сучасний рівень розвитку гірського туризму дозволяє робити нескладні в технічному відношенні гірські туристські походи практично всім здоровим людям незалежно від віку. Сприятливим часом для подорожі в горах

вважається період із середини червня по вересень включно; останнім часом усе більшої популярності набувають походи в міжсезоння - на початку травня і до початку листопада. Окремі досвідчені, добре підготовлені туристи здійснюють походи і взимку.

- *лижний туризм* передбачає походи й подорожі на лижах. Для лижного туризму характерні багатоденні походи як по рівнинною і пересіченою місцевістю, так і територіями середгір'я й високогірними районами (серед них лавинонебезпечними) в умовах низької температури з важкими рюкзаками. У зимових походах туристи-лижники здобувають навички діяти в суворих кліматичних умовах, долати складні перешкоди, переносити великі фізичні навантаження, організовувати нічліги й відпочинок у полі, лісі або безліссі. Усе це зумовлює необхідність приділяти особливу увагу складу групи, фізичній, технічній й тактичній підготовленості учасників походу, їхній психологічній сумісності, похідному досвіду, навичкам бівуачного життя, кількості і якості спорядження й продуктів харчування. Загальнофізична підготовка туристів-лижників полягає в отриманні навичок тривалого пересування на лижах з важким рюкзаком, гарного володіння технікою сходжень, спусків, поворотів і траверсування схилів, уміння діяти в умовах сильного вітру, снігопадів і низьких температур. Спеціальна технічна підготовка проводиться з урахуванням складних перешкод, подолання яких потребує володіння навичками самостраховки й страховки з використанням альпіністських засобів і способів гарантування безпеки. Найважливіші елементи тактики лижного туризму - це правильний вибір виду маршруту й розподіл по ньому технічно складних ділянок, побудова графіка походу й денних переходів з урахуванням найбільш безпечного часу подолання складних перешкод, правильні колективні дії на лавинонебезпечних схилах й в екстремальних умовах.

- *водний туризм* включає походи ріками, озерами, морями і водоймищами на туристських судах. У водному туризмі вдало поєднуються елементи пізнання, активного відпочинку, оздоровлення й спорту. Він доступний практично кожній здоровій людині незалежно від віку. Цьому сприяє також наявність у розпорядженні туристів досить великої кількості числа розбірних байдарок, надувних човнів і катамаранів, а також інших видів туристських судів. У найпростішому поході турист-водник повинен уміти добре плавати, зібрати (за необхідності побудувати) і відремонтувати судно, правильно впакувати, розмістити й захистити від води продовольство й спорядження; правильно сідати й сходити із судна, гребти й управляти їм, підходити (причалювати) до берега й відчалювати (відходити) від нього. Турист-водник зобов'язаний добре знати й розпізнавати перешкоди, що зустрічаються на водних маршрутах, володіти прийомами їхнього подолання.

- *велосипедний туризм* - це походи на велосипедах. Велосипедний туризм доступний людям будь-якого віку, оскільки навантаження в ньому легко дозуються. На велосипеді можна проїхати практично будь-якою дорогою; за день залежно від темпу руху, погоди, стану дороги й наявності перешкод велотуристи проїжджають від 40 до 120 км (при попутному вітрі від 45 до 140 км). У поході велотуристу не доводиться везти на собі спорядження - увесь багаж кріпиться на велосипеді. В

екологічному відношенні велосипед - найбільш чистий вид транспорту. Багатоденні походи й подорожі на велосипедах відбуваються переважно групами: оптимальний склад групи 4-6 чоловік. Така група досить мобільна, здатна швидко надати необхідну допомогу потерпілому й усунути технічну несправність велосипеда. Найважливішою умовою гарантування безпеки велопоходу є строге дотримання правил дорожнього руху.

- *автомототуризм* - це самодіяльні туристські подорожі на автомобілях, мотоциклах, мопедах. Для автмототуризму характерні подорожі маршрутами великої довжини в різних природно-кліматичних зонах, порівняно мала залежність від погодних умов, можливість забезпечення високої автономності групи, менші порівняно з іншими видами туризму фізичні навантаження, оскільки основне навантаження припадає на транспортні засоби. Головними перешкодами в автмотоподорожах є дороги без твердого покриття, заболочені, кам'янисті, засніжені або піщані, броди, гірські дороги й високогірні перевали. Безпека авто- і мотопоходів забезпечується підготовленістю транспортних засобів до походу з урахуванням особливостей траси й умов, у яких буде проходити похід; умінням водіїв управляти транспортним засобом в умовах, подібних до тих, що очікуються на маршруті та іншими факторами.

- *спелеологічний туризм* відрізняється від інших видів туризму, у першу чергу, відсутністю великих відстаней. Основні особливості спелеологічного туризму - це складність підземних маршрутів, що зумовлена великою різноманітністю рельєфу печер (колодязі, завали, вузькі щілини, підземні ріки тощо); зазвичай, висока відносна вологість повітря (до 100 %) при зниженій температурі; відсутність природного освітлення. Особливі вимоги висуваються до етики спелеотуристів, їхнього поведінню в печерах, ставлення до підземного світу, його природи. Печери, для проходження яких практично не потрібно спеціальних засобів для подолання вертикалей, називають горизонтальними; печери, у яких основною перешкодою є стрімкі й круті ходи, називають вертикальними; печери, де зустрічаються різні перешкоди, - змішаного типу. Перешкоди - це стрімкі і круті ділянки (колодязі і уступи), звуження; зустрічаються також сніжні і водні перешкоди (у т.ч. сифони);

- *кінний туризм* - це досить новий напрямок сучасного туризму, що з кожним роком набуває все більшої популярності. Інтерес до кінних подорожей зумовлений, насамперед, тим, що в кінних походах успішно вирішується проблема зниження фізичних навантажень. Їзда верхи забезпечує рівномірне навантаження на всю мускулатуру й внутрішні органи вершника й позитивно впливає на здоров'я людини. Одночасно їзда верхи не виключає можливості для вершника рухатися пішки, що дозволяє дозувати фізичні навантаження. Кінний туризм доступний практично всім людям будь-якого віку. Єдиний ритм руху групи кінних туристів практично не залежить від рівня фізичної підготовки учасників і сприяє підтримці дружньої атмосфери в колективі. Учасники кінних маршрутів мають можливість відвідувати місця, розташовані далеко від населених пунктів за відносно короткий час, не наносячи шкоди навколишньому середовищу й постійно перебуваючи в найбільш сприятливому екологічному оточенні.

- *вітрильний туризм* - це досить молодий напрямок у спортивному туризмі. Свого активного поширення він набув на початку 70-х років минулого століття, коли одночасно у Москві і Ленінграді при міських клубах туристів були сформовані невеликі групи ентузіастів, що мали на меті розвиток туризму на розбірних вітрильних судах. Унікальність цього напрямку спортивного туризму полягає у тому, що вітрильні плавання надають людині можливість спілкуватися відразу із двома природними стихіями: повітряним океаном і водним простором. При цьому турист, на відміну від типового яхтсмена, не втрачає зв'язок і із третьою стихією - сушею, де розташовані об'єкти культурно-пізнавального значення, у туристів також є можливість знайомитися з населенням країни, його традиціями й культурою. Таким чином, вітрильний туризм - це подорожі на легких розбірних судах прибережними маршрутами й ізольованими континентальними водоймами. Мабуть, це єдиний спорт, для якого погодні процеси є не побічними обставинами, а необхідною умовою успішної діяльності. Порівняно з іншими видами туризму вітрильний туризм надає більші можливості для сімейних подорожей, тому що дозволяє варіювати навантаження на членів екіпажа відповідно до їх підготовки. Можливість дозування навантажень дозволяє брати участь у походах і дітям, і пенсіонерам.

- *комбіновані види туризму*. При класифікації комбінованих походів необхідно враховувати наступне: ділянка одного виду туризму повинна бути безперервним походом, який може бути класифікований окремо. Найпоширенішими є водно-пішохідні походи, рідше - гірсько-водні, зовсім рідко лижно-водні. Дуже складно комбінувати гірські і пішохідні маршрути, оскільки важко визначити, де закінчується гірська частина маршруту й, відповідно, починається пішохідна. Тому у високогірних районах всі походи класифікуються як гірські. Що стосується некатегорійних походів, то гірсько-пішохідні походи є досить розповсюдженими.

Окремо треба визначити такий вид туризму як гірськолижний, оскільки він не включений до офіційної класифікації спортивних походів і розглядається як окремий напрямок в туризмі.

ЛЕКЦІЯ 3

ПЛАНУВАННЯ ТУРИСТСЬКОГО МАРШРУТУ

Розробка маршрутів - складна багатоступінчата процедура, що вимагає достатньо високої кваліфікації і що є основним елементом технології туристського обслуговування. Ця процедура може тривати кілька місяців. Якщо маршрут є замовленим (разовим), то процедура його створення спрощується, за винятком заходів, які гарантують безпеку.

Слід зазначити, що чітких вказівок щодо етапів розробки туристських маршрутів в нормативній документації немає. Крім того, якщо йдеться про розробку комерційного туристського маршруту, що передбачає пересування туристів на автотранспорті, водних судах, авіалайнерах, залізницею тощо, порядок і особливості планування, розробки та впровадження маршруту визначається безпосередньо туроператором, тобто розробником й залежить від багатьох чинників. Формування спортивних туристських маршрутів також відбувається під впливом багатьох чинників і має свої особливості для категорійних і некатегорійних маршрутів, для походів різної категорії складності та різних видів спортивного туризму. Схематично підходи до розробки туристських маршрутів і визначення основних їх етапів представлений на рис. 1.1.

Оскільки кожний напрям має свої особливості розглянемо більш ретельно принципи розробки спортивно-оздоровчих (рекреаційних), спортивних категорійних та комерційних маршрутів.

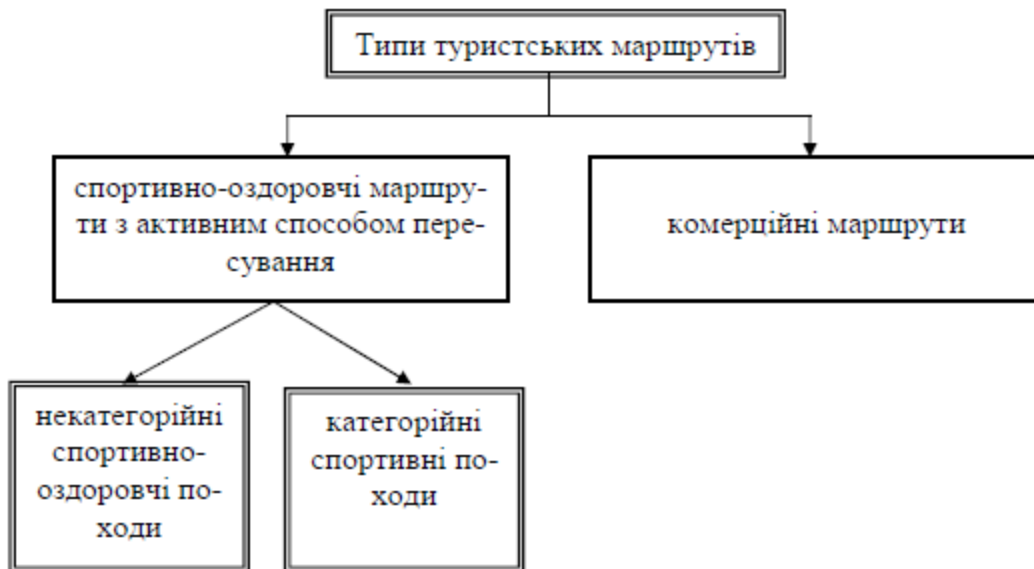

Рис. 1.1 – Типи туристських маршрутів

1 Основні етапи розробки спортивно-оздоровчих маршрутів

Починати слід з вибору району проведення подорожі.

Вибір району походу відбувається на основі аналізу топографічних карт, схем та інших інформаційних документів, що містять відомості про екскурсійні об'єкти в районі походу, природні пам'ятники тощо. При виборі району проведення будь-якого походу слід, перш за все, враховувати поставлені перед ним цілі і завдання. Відповідно, для рекреаційно-оздоровчих походів обирається район, який дозволить найкращим чином виконати завдання

оздоровлення і повноцінного відпочинку учасників в природному середовищі. З рекреаційними завданнями можуть успішно поєднуватися і пізнавальні завдання – розширення кругозору учасників, їх знань з географії і природи рідного краю, культурно-історичної спадщини, традиційного устрою життя місцевого населення.

З цього погляду, найбільш оптимальними районами для проведення рекреаційного походу є території, що мають найбільший рекреаційний потенціал. *Туристським потенціалом* будь-якого об'єкта (або території) є сукупність розташованих там природних і рукотворних об'єктів та явищ, а також умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристського продукту і проведення відповідних турів, екскурсій, програм. Території, що мають виражений рекреаційний потенціал, - це не забруднені господарською діяльністю території, які мають значні за площею лісові масиви; мальовничі ландшафти, з добре вираженим рельєфом і оглядовими точками; об'єкти гідрографії (річки і озера, придатні для купання і відпочинку). Саме вони і складають вищезгадану сукупність рекреаційних ресурсів і рекреаційно-пізнавальних об'єктів, необхідних для формування туристського продукту. Знаходження у таких районах дає людині величезний заряд енергії і, якщо похід супроводжується екологічною, краєзнавчою екскурсією, він допомагає туристам краще пізнати свій край. Таким чином, можна сформулювати перший і найбільш істотний критерій для вибору району проведення походу - *наявність у районі походу необхідних рекреаційних ресурсів і цікавих для туристів цільових рекреаційно-пізнавальних об'єктів.*

Рекреаційно-оздоровчий похід передбачає певні обов'язкові, але обмежені і розраховані з урахуванням статі, віку учасників походу, їх стану здоров'я фізичні навантаження. Рух учасників маршрутом не повинен вести до їх надмірного фізичного, психічного стомлення. Навпаки, закінчення дня повинне викликати у них відчуття легкої приємної втоми і задоволення від виконаної фізичної роботи. Отже, район рекреаційного походу повинен бути «зручним» для досягнення цілей рекреації. До нього мають вести зручні шляхи під'їзду і від'їзду туристської групи (залізничні, автомобільні); він повинен містити вибір зручних, не втомливих для руху пішки, на велосипеді, лісових або польових доріг і стежок. Це одна з умов, необхідних для формування рекреаційного туристського продукту, з якого витікає наступний основоположний критерій вибору району походу, - *у районі походу повинні бути зручні пункти початку та закінчення подорожі, достатньо широка мережа зручних для руху лісових і польових доріг, просік; троп (шляхів досягнення потенційних ключових об'єктів маршруту і місць туристських стоянок).*

Бажано, щоб район походу надавав і інші можливості для якнайкращого відпочинку учасників походу. З точки зору охорони навколишнього середовища і максимального комфорту для учасників оздоровчого походу перевагу має район походу, в якому обладнані місця для нічлігу та відпочинку туристів. Тим більше що такі туристські табори розташовують зазвичай в найбільш живописних, придатних для цілей рекреації місцях з наявністю

джерел чистої води. Звідси - наступний критерій вибору району походу - наявність в районі спеціально обладнаних або придатних для обладнання силами групи місць для нічлігу і відпочинку туристів та достатнього числа джерел чистої води для організації харчування -

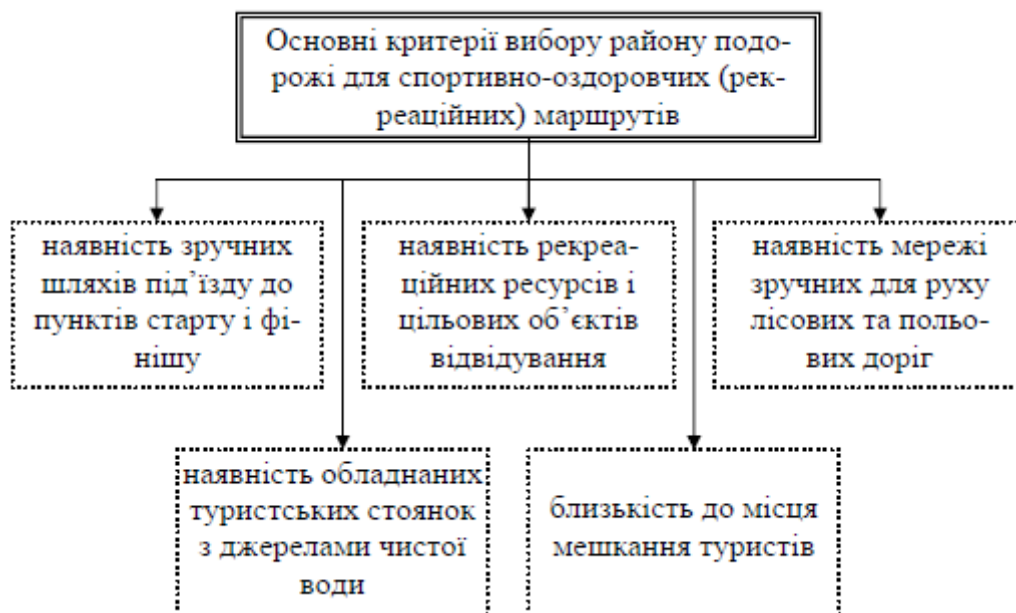

Рис. 1.2 – Основні критерії вибору району подорожі для некатегорійних маршрутів

Нарешті, при виборі району рекреаційної подорожі важливим чинником є об'єм вільного часу, який мають в своєму розпорядженні учасники, їх потенційні матеріальні (фінансові) витрати. Оздоровчі походи - це найчастіше походи вихідного дня (дієвий і недорогий засіб відновлення сил після трудового тижня). Тому район такого походу прагнуть обрати ближче до місця проживання, скоротивши час і матеріальні витрати на проїзд (це чергова умова для успішної підготовки і реалізації туристського походу). Отже - останній із критеріїв вибору району походу, що виділяються, - *близькість району до місця постійного проживання учасників, мінімум фінансових вкладень для його досягнення.*

Критерії вибору району походу диктуються, зокрема, мотивами, та побажаннями туристів (суб'єктивним чинником). Отже, критеріїв в кожному окремому випадку може бути значно більше, ніж вищезгаданих.

Слід сказати, що вказаним вище критеріям для вибору району проведення рекреаційних походів найкраще відповідають природні території, що охороняються, з можливістю проведення туристських заходів. Саме там розвиток туристської діяльності є таким самим важливим завданням, як і збереження природних рекреаційних ресурсів. На таких територіях також прокладені марковані маршрути рекреаційних походів, є пізнавальні об'єкти з можливістю проведення екскурсій кваліфікованими фахівцями, обладнані туристські бівуаки і місця обідніх привалів тощо.

Після вибору району походу, за наявним картографічним матеріалом і іншою інформацією, туристи розробляють конкретний маршрут походу (нитку маршруту).

Нитка маршруту, розроблена за топографічною картою району походу, має наступну послідовність орієнтирів: пункт старту, опорні орієнтири денних переходів, місця туристських бівуаків і пункт фінішу. У разі маркованих маршрутів (наприклад, маркованих маршрутів екологічних походів, екскурсійних екологічних стежок) нитка маршруту не тільки нанесена на карту, але так чи інакше позначена (маркована) на місцевості.

При розробці маршруту знов головними чинниками, які беруться до уваги, є цілі походу (в цьому випадку цілі оздоровлення, відпочинку, пізнання). Готовий маршрут повинен сприяти найбільш ефективному їх досягненню, без зайвих фізичних, організаційних, фінансових витрат. При розробці маршруту рекреаційного походу виконується наступна робота з топографічною картою і іншими інформаційними матеріалами:

- визначається необхідна протяжність маршруту і тривалість походу (з урахуванням складу групи, запланованих цілей походу);
- із об'єктів, що знаходяться у районі походу, обираються конкретні цільові рекреаційно-пізнавальні об'єкти для їх відвідання;
- визначаються конкретні та зручні пункти приїзду (пункти початку маршруту) і пункти від'їзду групи з маршруту з метою досягнення запланованих для відвідання рекреаційно-пізнавальних об'єктів;
- визначаються місця організації бівуаків і великих привалів, які повинні максимально відповідати умовам безпеки відпочинку і оздоровлення учасників, а також виконанню екскурсійно-пізнавальних цілей;
- визначається тактична схема маршруту (лінійна, кільцева, з ділянками радіального руху);
- визначаються шляхи досягнення запланованих головних рекреаційно-пізнавальних об'єктів і пунктів організації обідніх привалів і бівуаків (траса руху групи);
- маршрут, на підставі вищевказаних дій розбивається на окремі, посильні для учасників, денні переходи певної протяжності;
- на денних переходах визначають опорні орієнтири для точного руху маршрутом (точкові, лінійні, площадкові).

У районі походу, користуючись картою і іншими джерелами інформації, необхідно визначити один або кілька цільових рекреаційно-пізнавальних об'єктів. Це об'єкти маршруту мають бути найбільш цікавими для туристів і задовольняти їх пізнавальні потреби та сприяти повноцінній рекреації в природних умовах («родзинки» майбутнього маршруту). Такими об'єктами можуть бути: локальні ділянки району з мальовничими ландшафтами, озера або групи озер, марковані екологічні екскурсійні стежки, сільські музеї народної творчості, музеї ремесел тощо.

На маршруті походу визначаються найбільш зручні пункти для обідніх привалів і організації польових таборів для нічлігів. Визначивши в районі походу пункти бівуаків, нитка маршруту автоматично розбивається на низку денних переходів. Треба враховувати, що протяжність і тривалість таких переходів повинна диктуватися конкретним складом учасників походу (їх віком, станом здоров'я). Як вже наголошувалося вище, денні переходи мають

відповідати можливостям учасників і не викликати у них надмірного фізичного і психічного стомлення. Обсяг і інтенсивність виконаної учасниками роботи на маршруті повинні відповідати нормам фізичної рекреації. Денні переходи планують з урахуванням поступового зростання фізичних і емоційних навантажень на учасників. Звичайні для оздоровчих походів параметри протяжності маршруту вказані в таблиці 1.6.

Таблиця 1.6 - Кількісні параметри рекреаційно-оздоровчих лижних і піших походів

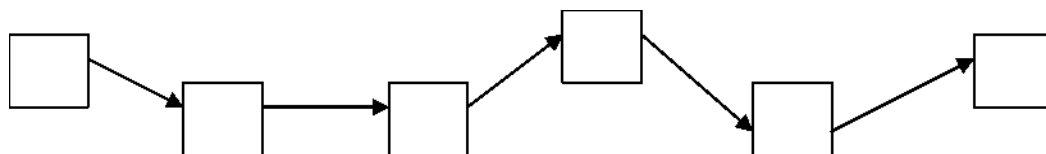
Клас походу	Тривалість, діб	Протяжність (км)
Туристська прогулянка	До одного дня	До 15-20 км
Похід вихідного дня	До 3-х днів	30-50 км
Багатоденний оздоровчий похід	Немає вимог	Немає певних вимог. До 20 км на день

Бівуаки і пункти великих обідніх привалів необхідно планувати в місцях безпечних і з наявністю чистої, придатної для приготування гарячого харчування води. Краще привали і бівуаки розташовувати в лісовій зоні з метою і організації вечірнього відпочинку біля вогнища. Крім того, розташовувати бівуаки можна і біля інших туристських об'єктів. Це може бути озеро з можливістю рибалки і купання влітку; мальовничий високий беріг річки або місце, придатне для проведення розважальних змагань тощо. Так буде доцільно місця обідніх привалів визначити заздалегідь поряд із запланованими для відвідування екскурсійними або рекреаційними об'єктами. Якщо похід проходить територією національного парку, або іншими відомими рекреаційними територіями, пункти відпочинку туристів можуть бути спеціально обладнані і позначені на туристській карті (як і історико-культурні пам'ятники і екскурсійні об'єкти). При розробці маршруту лижного походу, можна не «прив'язувати» місця бівуаків до зазначених на карті джерел води (оскільки воду можна отримати зі снігу в будь-якому місці). Для організації туристських таборів, в даному випадку на карті слід знайти лісові масиви. Тут туристам забезпечений захист від вітру і дрова для організації нічлігу в зимових умовах (включаючи експлуатацію туристської розбірної печі). Виходячи з розташування в обраному районі цільових рекреаційних об'єктів і зручних пунктів старту і фінішу походу, туристи визначають оптимальну тактичну схему побудови маршруту (рис. 1.3), яка може бути:

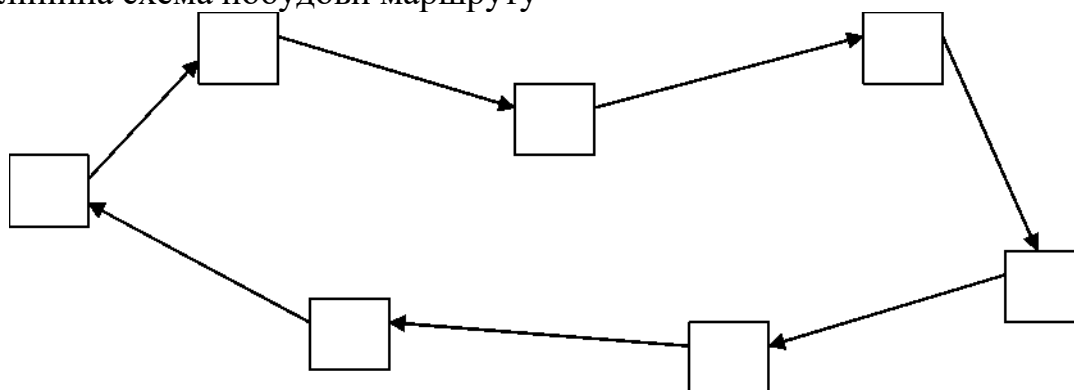
- лінійною,
- кільцевою,
- радіальною,
- комбінованою (з включенням кільцевих ділянок і ділянок радіального).

Головне, щоб обрана тактична схема максимально відповідала розв'язанню поставлених рекреаційних завдань на маршруті. Зрозуміло, що лінійний маршрут (лінійна тактична схема) не передбачає прокладання прямої лінії руху на карті, а кільцевий - прокладання лінії руху по колу в їх геометричному сенсі. Лінійний маршрут не замкнений, він має різні, віддалені один від одного, пункти старту і фінішу. У разі кільцевого (замкненого) маршруту - передбачається єдиний пункт старту і фінішу. У рекреаційно-

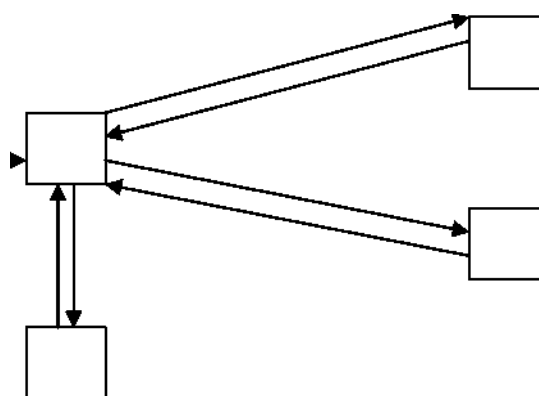
пізнавальних походах часто використовують комбіновану схему маршруту з включенням кільцевих ділянок на лінійному маршруті або ділянок радіального руху. Радіальні виходи здійснюються від місць біваку або привалу до цільових об'єктів з подальшим поверненням в початковий пункт тим самим шляхом. Застосування радіального руху на маршруті дозволяє туристам ефективно провести огляд визначних пам'яток, повніше насолодиться унікальними природними об'єктами, оскільки туристи необтяжені похідним вантажем і не зв'язані вузькими часовими рамками.

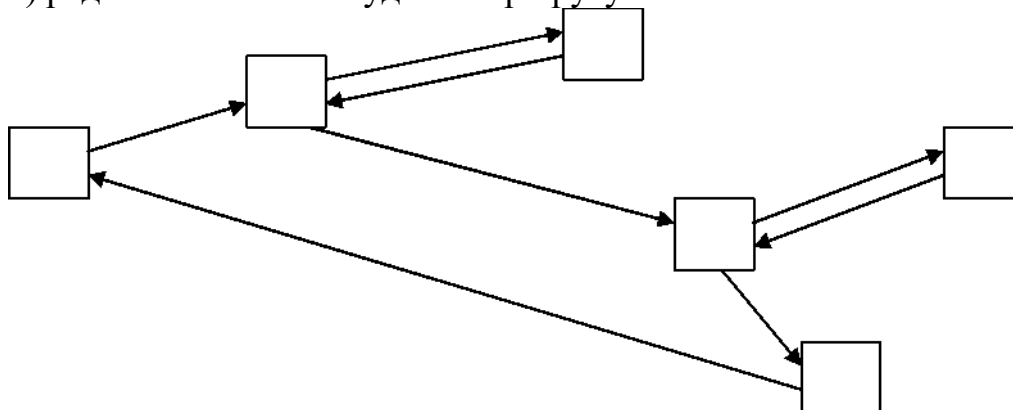
а) лінійна схема побудови маршруту

б) кільцева схема побудови маршруту

в) радіальна схема побудови маршруту

г) комбінована схема побудови маршруту

Рис. 1.3 – Схеми побудови туристських маршрутів На основі аналізу

картографічної та іншої інформації планують конкретні шляхи руху до екскурсійних, рекреаційних об'єктів і місць бівуаків.

На карті визначають лісові, польові (але не шосейні, автомобільні) дороги, що йдуть в потрібних напрямках, інші лінійні орієнтири для руху (просіки, береги річок тощо). У пішохідному поході перевагу слід надавати зазначеним на топографічній карті, зручним для руху туристів лісовим або польовим дорогам, стежкам (якщо вони відомі керівникові або описані в спеціальних матеріалах). Навпаки, слід обмежити протяжність переходів просіками і бездоріжжям. Таким чином, на карті визначається конкретна лінія руху для кожного денного переходу. Важливо, щоб ця лінія пролягала по територіях, що містять рекреаційні ресурси району. У межах кожного денного переходу слід визначити низку опорних орієнтирів для руху. Ці орієнтири знадобляться для впевненого орієнтування і дотримання нитки маршруту. Опорними орієнтирами маршруту служать різні орієнтири місцевості:

- точкові (перехрестя доріг, окремі будівлі, мости тощо);
- лінійні (дороги і просіки, якими здійснюється рух групи або ті, що перетинаються під час руху; береги річок; межі між лісовими масивами і полями тощо);
- площадкові (населені пункти, озера, невеликі лісові масиви тощо).

По закінченні виконаної роботи слід оцінити намічений маршрут в цілому: придатність пункту приїзду до початку маршруту і пункту від'їзду, привабливість вибраних рекреаційних і пізнавальних об'єктів, зручність і надійність обраних шляхів руху до них, логічність обраної тактичної схеми маршруту, місця організації бівуаків. Виходячи з масштабу карти, необхідно ще раз ретельно (чітко лінією запланованого руху) заміряти протяжність усіх намічених денних переходів; визначити загальну протяжність маршруту і порівняти її із обраними параметрами для конкретної групи туристів. При необхідності до наміченого маршруту вносяться необхідні корективи, і остаточна лінія маршруту наноситься на карту з вказівкою умовним знаком пунктів старту, фінішу і місць усіх польових нічлігів.

2 Методика розробки маршруту спортивного походу

Зазначені вище критерії вибору району спортивно-оздоровчого походу мають певне значення і при виборі району проведення спортивного походу (наприклад, наявність цікавих рекреаційно-пізнавальних об'єктів, зручних шляхів сполучення з районом і потенційних населених пунктів початку і закінчення походу). Проте вони у цьому випадку не є домінуючими. Головні критерії вибору району спортивного походу диктуються його специфікою. Основний мотив участі в спортивному поході - це успішне подолання маршруту певної категорії складності, що включає набір природних перешкод і підвищення своєї спортивної майстерності і кваліфікації. Звідси і специфічні для спортивного туризму критерії вибору району походу.

Перш за все, район спортивного походу повинен відповідати класифікаційним вимогам походу. У районі походу має бути достатній вибір природних перешкод для певного виду туризму необхідної категорії складності.

Отже найважливіший критерій вибору району походу - *це спортивно-технічна характеристика (наявність класифікованих ділянок, що визначають необхідну технічну складність походу).*

При організації походу, дуже важливо розуміти ступінь підготовки учасників до подорожі в обраному районі з погляду їх спортивно-технічного досвіду і рівня їх кліматичної адаптації. Поступовість в отриманні туристського досвіду, зростання складності подоланих маршрутів - це основа успішності туристської діяльності. Цей принцип спортивного туризму дозволяє сформулювати наступний критерій вибору району спортивного походу - *відповідність району за показниками технічної складності і кліматогеографічними характеристиками досвіду запланованого походу.*

Для успіху спортивного походу важлива його всебічна тактична підготовка: визначення оптимальної тактичної схеми маршруту, вибір перешкод, які можна подолати радіально, вибір місць денних зупинок, можливих продуктових закидань тощо. Тому бажано, щоб район походу надавав можливості для відповідного вибору. Звідси - ще один критерій визначення району походу - *широта можливостей щодо прокладання маршруту в певному районі (зокрема широта вибору похідної тактики).*

Також серед критеріїв вибору району спортивного походу можна визначити наступні:

- наявність достатньої інформації щодо району походу, зокрема необхідного картографічного матеріалу;

S відповідність району довгостроковим спортивним планам групи;

- наявність у групі необхідного для походу в певному районі спорядження і фінансового забезпечення.

У цілому творча робота з розробки маршруту спортивного походу аналогічна роботі зі складання маршруту оздоровчого походу (обирають пункти старту і фінішу, тактичну схему, місця локалізації бівуаків тощо). При розробці маршруту спортивного походу обов'язково враховуються наступні вимоги:

- маршрут має бути складений таким чином, щоб врахувати всі класифікаційні вимоги, які передбачені нормативними документами для походів певної категорії складності (тобто мають відповідати за протяжністю, тривалістю і технічною складністю);

- маршрут має бути логічним, тобто повинен бути складений таким чином, щоб набір природних перешкод органічно «вписувався» в нитку маршруту;

- маршрут має бути основою тактичного плану (тобто бути лінійним, кільцевим, радіальним або комбінованим; в ньому повинні бути визначені пункти продуктових і інших закидань, також потрібно визначати які природні перешкоди долатимуться з повним викладенням, а які радіально, без нічого тощо);

- маршрут - основа календарного плану походу, тобто він повинен враховувати вимоги поступовості зростання фізичного навантаження для учасників і поступовості в наборі технічної складності;

- при складанні маршруту слід враховувати можливості для екстреного виходу в населені місця (наприклад, для надання постраждалим кваліфікованої лікарської допомоги).

При складанні маршруту слід серед наявних в районі класифікованих ділянок обрати ділянки необхідної категорії складності. Найбільш вірогідними перешкодами класифікованих ділянок у пішохідних і лижних походах першої категорії складності є наступні природні перешкоди: водні перешкоди (переправи через річки, озера, зокрема по льоду), локальні і протяжні заболочені ділянки, локальні і протяжні ділянки важкопрохідного лісу. Крім того, характерними перешкодами є: ділянки місцевості з вираженим рельєфом, протяжні ділянки руху глибоким снігом, льодом з можливими ополонками тощо. Основне завдання - користуючись картою і іншими довідковими матеріалами, визначити такі ділянки в обраному районі прокладання маршруту і правильно (логічно) «розподілити» їх по лінії руху (тобто планувати лінію руху так, щоб класифіковані ділянки природним чином вписалися в маршрут походу).

Карта сама вказує розташування лісових масивів з мінімумом лісових доріг (вірогідні ділянки складного орієнтування і руху за азимутом), заболочені ділянки місцевості тощо. Користуючись картою, можна в обраному районі походу знайти просіки, що йдуть в потрібному напрямі, рух якими на лижах в сніжну зиму, швидше за все, пов'язаний з важким прокладанням лижні, подоланням лісових завалів. За картою також легко визначити можливі місця переправ через річки із зазначенням потрібних параметрів їх ширини, глибини і швидкості течії, а також інші природні перешкоди.

При плануванні маршруту необхідно дотримуватися логічності його побудови, щоб заплановані класифіковані ділянки органічно в нього вписалися. Наприклад, потрібно уникати ситуацій, коли передбачається здійснити переправу через річку поряд з вказаним на карті мостом; коли намічається азимутний перехід поблизу від дороги, що йде в тому ж напрямі; коли передбачається рух заболоченою ділянкою поблизу із зазначеною на карті насипною дорогою тощо. Необхідно створити такий маршрут, де руху класифікованими ділянками буде мало альтернатив. Шлях, пов'язаний з подоланням природних перешкод на певній ділянці маршруту, має бути найбільш оптимальним для досягнення кінцевого орієнтира дня і всього походу (найменш витратним за часом або за відстанню, що долається) чи взагалі єдино можливим. Якщо планується на маршруті ділянки руху за азимутом, то така ділянка повинна починатися і закінчуватися чітким орієнтиром. Необхідно звернути увагу, що при плануванні маршруту не забороняється використовувати для руху попутні дороги (але не шосейні), лісові просіки; включати в лінію маршруту ділянки безлісої місцевості, населені пункти (села, хутори) як надійні опорні орієнтири. Кількість складних ділянок має бути не дуже великою, оскільки для виконання вимог категорії складності маршрут потрібно подолати чітко за певний час.

Дії з вибору тактичної схеми принципово не відрізняються від дій, описаних вище у разі розробки маршруту оздоровчого походу. Необхідно

уважно оцінити можливі пункти старту-фінішу і виділити з них найбільш зручні для під'їзду-від'їзду туристської групи, визначити на карті району походу розташування обраних пунктів старту-фінішу, класифікованих ділянок, і можливості для організації бівуаків. Таким чином, сама топографічна карта підкаже оптимальну схему маршруту. У поході першої категорії складності рідко зустрічаються ділянки радіального руху (тільки у разі потреби відвідати природні або інші визначні пам'ятки). Тому, найвірогідніше маршрут буде лінійним або кільцевим.

Інше важливе завдання - дотримання вимог поступового зростання фізичних навантажень та складності техніко-тактичних завдань, що необхідно розв'язувати учасникам походу під час проходження маршруту. Похід першої категорії складності нетривалий. Проте і в цьому випадку слід «розташувати» складні ділянки таким чином, щоб подолання фізично складних ділянок маршруту та найбільш протяжні денні переходи припадали на 3-5-й дні походу, коли учасники адаптуються до навантажень і похідних умов. Вірогідне включення в середину маршруту населеного пункту, що дозволить поповнити запаси продуктів і не починати рух маршрутом з максимальним стартовим вантажем.

Інші дії з розробки спортивного маршруту: вибір місць організації бівуаків, розбиття маршруту на денні переходи, визначення опорних орієнтирів для руху маршрутом, корегування «чорнового» маршруту не відрізняються від вищепованих дій відносно рекреаційних походів. В цьому випадку лише необхідно врахувати кількісні параметри походу (наприклад, для пішохідного походу першої категорії складності, 6 днів, 130 км) і розробляти маршрут відповідно до них. Зокрема, протяжність запланованих денних переходів приблизно складе від 15-17 км в перший день походу, до 20-25 км в наступні дні. Узагальнена схема дій з розробки маршрутів рекреаційних і спортивних походів представлена на рис. 1.4.

Найважливішим елементом організації походу є розробка його плану. Власне кажучи, планування необхідне у будь-якому виді діяльності, якщо необхідно досягти певного результату. Не виключення і туристська діяльність в цілому, і організація походу зокрема. Грамотно складений план походу - основа ефективного досягнення похідних цілей і розв'язання поставлених завдань. Отже, можна говорити про те, що складання плану походу є важливим елементом похідної тактики, що реалізується в підготовчий період.

Фактично цей документ повинен відповісти на наступні питання: що, як і коли треба зробити, щоб виконати поставлені перед походом цілі і завдання? У рекреаційному поході, наприклад, слід розв'язати питання з ефективного оздоровлення, відпочинку його учасників і пізнавальні (освітні) завдання. Отже, план походу повинен чітко вказати спосіб виконання певних завдань засобами туризму. План походу - це поняття комплексне; він зазвичай включає наступні розділи: графік руху по маршруту, план-графік екскурсійно-пізнавальних і рекреаційних заходів маршрутом (ці два графіки об'єднуються поняттям плану-графіка походу), режим руху і харчування на маршруті, план розподілу на учасників.

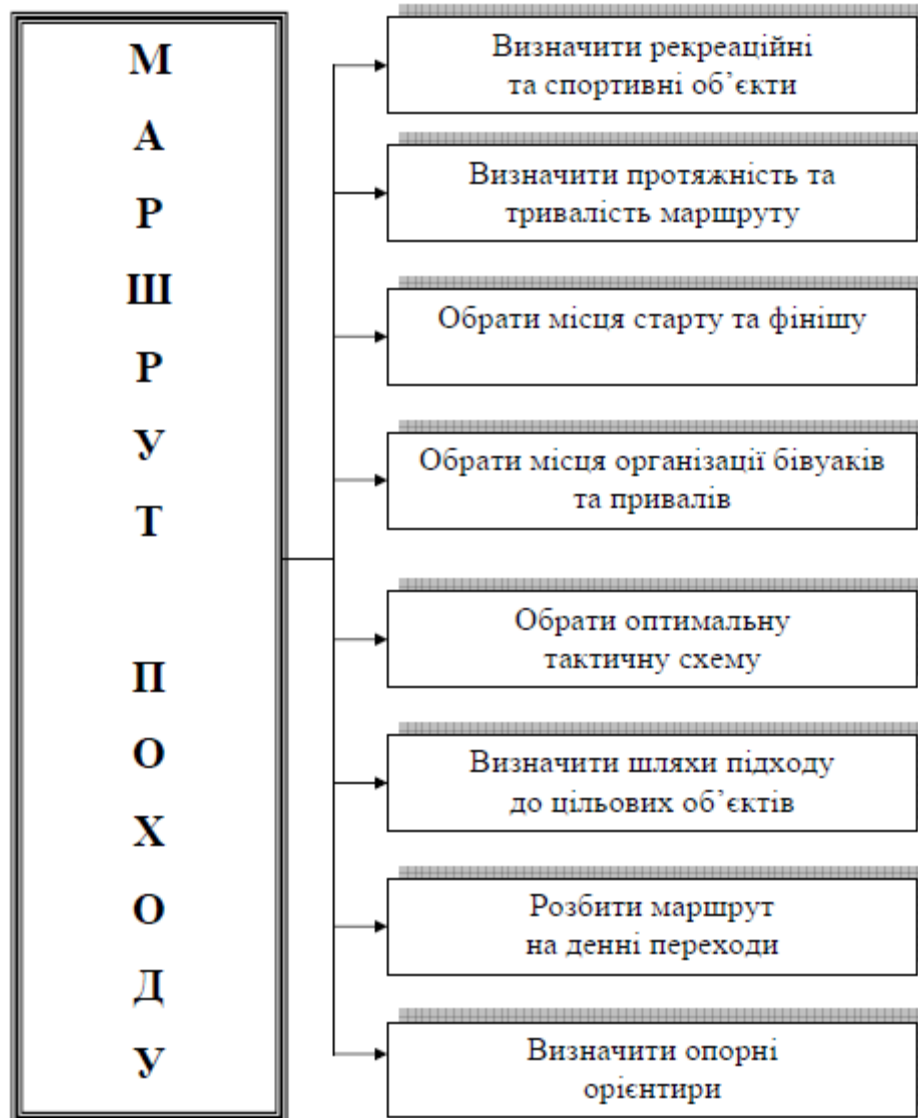

Рис. 1.4 – Дії з розробки маршруту рекреаційного і спортивного походу

Графік руху маршрутом або, як його часто називають календарний план-графік – це графік руху маршрутом і графік здійснення запланованих похідних заходів. Графік руху заснований на розробленому маршруті тобто відповідає денним переходам. Він визначає дату і час прибуття до початку маршруту і від'їзду від кінцевої точки маршруту; кількість денних переходів і дати ночівель в намічених пунктах; дати і пункти організації днювань і полуднювань на маршруті.

Крім того, похідний план-графік визначає терміни відвідання і час огляду рекреаційних об'єктів; проведення екскурсій і рекреаційних заходів (змагань, ігор, пляжно-купального відпочинку тощо).

План-графік руху маршрутом - це один з компонентів ефективного досягнення намічених цілей. Грамотно складений план-графік повинен враховувати конкретні особливості групи (віковий склад, фізичні можливості учасників, їх захоплення і інтереси тощо). Зокрема графік руху повинен плануватися з урахуванням необхідних і достатніх оздоровчих фізичних навантажень на учасників походу. Так, як вже згадувалося вище, в оздоровчих піших походах вихідного дня звичайні денні переходи не перевищують 20 км (в середньому 15 км), з урахуванням того, що середня швидкість руху групи складе 3-5 км/год. Доцільно планувати перший і другий перехід багатоденного походу не більше 15 км, враховуючи скорочені за протяжністю

переходи на складних ділянках маршруту, а також у дні намічених екскурсійних, розважальних заходів тощо.

План походу визначає також режим руху групи маршрутом походу. Режим руху туристів на маршруті зумовлюють наступні кількісні показники: час початку та закінчення руху в кожен ходовий день; кількість запланованих на день переходів; тривалість окремих переходів (у хвиликах); тривалість малих і великих привалів. Режим руху не повинен бути надмірно напруженим для учасників походів і повинен дозволити виконати необхідні рекреаційно-пізнавальні завдання. Режим руху природно, як і інші компоненти плану будується залежно від складу туристської групи, протяжності світлового дня в період походу, сезону походу і плану заходів кожного конкретного дня походу. У літній період до обіднього великого привалу група в оздоровчому поході здійснює 4-5 переходів, тривалістю від 30 до 50 хвилин, після обіднього привалу 3-4 переходи. На малі привали відводиться 10-15 хвилин. Великий привал займає 1,5-2 години. У зимовий і осінній період кількість переходів на день в цілому скорочується, може також скорочуватися і час, відведений на обідній привал. Кількість і тривалість переходів змінюється відповідно до плану рекреаційно-пізнавальних заходів. У разі проведення екскурсій, розважальних оздоровчих заходів кількість переходів у конкретний день походу може істотно скорочуватися або група може залишитися на місці розгорненого табору на днювання.

Похідний режим навантаження не можна просто визначити часом руху маршрутом - він визначається об'ємом і інтенсивністю фізичної та іншої роботи, що виконується туристами у певний день походу, або у певний денний перехід. Ділянки маршруту є не рівноцінними за своїми технічною, фізичною, психологічною складністю і, відповідно, за енергією, що витрачається, на одиницю часу для їх подолання. Оптимальна тактична схема для туристського походу може передбачати як рівномірний, оздоровчий режим навантаження впродовж усього походу, так і певну варіацію режиму навантаження. У будь-якому випадку планування похідного режиму навантаження повинне призвести до виконання оздоровчої мети походу, тобто навантаження не повинні виходити за рамки фізичної рекреації для певного контингенту туристів. Маршрут, що розробляється, є основою для регулювання режиму навантаження в конкретні похідні дні. Величина фізичного навантаження може вимірюватися у вигляді енергетичних витрат організму туриста для виконання певної роботи на маршруті (у ккал), а її контроль на маршруті може здійснюватися за простими фізіологічними показниками (наприклад, за частотою серцевих скорочень).

Режим харчування в поході визначає денний розпорядок. У туристському поході, залежно від його тривалості, сезону походу і ряду інших обставин зазвичай застосовується триразовий режим гарячого харчування (сніданок, обід, вечеря) в сукупності з «кишеньковим» холодним харчуванням під час денних переходів або чотириразовий режим харчування (три рази - гаряче харчування і один раз - холодне) в сукупності з «кишеньковим» харчуванням. У сезон з коротким світловим днем режим харчування може трансформуватися в дворазове посилене гаряче харчування (сніданок і вечеря) і великий обідній привал в сукупності з «кишеньковим» харчуванням.

Доцільно планувати і динаміку вагових навантажень, що припадають на учасників туристських походів. Природно, що маса рюкзака на маршруті змінюється з часом. Витратним вмістом рюкзака туриста є продукти харчування, і, якщо похід

проходить по безлісним районам, паливо для туристських нагрівальних і освітлювальних приладів. Перед початком походу встановлюється стартова маса групового спорядження і харчування (суспільний вантаж) з розрахунку на одного учасника (учасницю). У туристському поході вагове навантаження на учасницю на старті походу зазвичай планують в розрахунку 50-75% від навантаження на учасника. Абсолютна стартова маса групового спорядження і харчування, що припадає на дорослого (18 років і більше) учасника, в багатоденному поході не перевищує зазвичай 10 - 12 кг.

Зниження вагових навантажень піддається в певних межах плануванню. Загальним принципом є в цілому рівномірне зниження маси рюкзака (витрата продуктів) учасників походу. Проте, «витратні» вантажі, в першу чергу, мають вилучатися у найменш фізично підготовлених учасників та в учасників, що несуть найбільш важке не витратне групове спорядження усім маршрутом (наприклад, в учасників, що несуть намети). Як вказувалося вище, зниження вагових навантажень можна планувати за рахунок вдало підібраної тактики: поповнення запасів продуктів на маршруті (і, відповідно, зниження стартової ваги рюкзака, використання радіальних виходів (без важких рюкзаків) на маршруті, організацію одного

* Більш детально ці питання будуть розглянуті у розділі «Організація харчування в туристському поході» або кількох продуктових «закидань» по ходу маршруту).

3 Особливості розробки комерційних туристських маршрутів

Розробка комерційних маршрутів з використанням моторизованих засобів пересування за своїми принципами мало чим відрізняється від розробки спортивних та спортивно-оздоровчих походів. Але має певні відмінності.

Визначення району прокладання маршруту відбувається не лише орієнтуючись на наявність основних туристських об'єктів, в тому числі і інфраструктури розміщення, харчування, транспортного сполучення, а із урахуванням результатів ретельних маркетингових досліджень щодо уподобань туристів, наявності аналогічних або близьких за змістом маршрутів у конкурентів тощо.

За рахунок виконання вищевказаних дій можна чітко визначити:

- район проведення можливого туру;
- місця початку та закінчення маршруту (зазвичай комерційні маршрути будуються як кільцеві або радіально-кільцеві, тобто початок і закінчення маршруту відбувається в одному і тому же місці);
- основну тематику маршруту (культурно-пізнавальний, релігійний, комбінований), саме це дозволяє визначити найбільш привабливі туристські і екскурсійні об'єкти, після чого безпосередньо визначити нитку маршруту;
- час або сезон проведення турів, періодичність;
- рівень конкурентоспроможної ціни для певної категорії туристів (за рахунок вивчення існуючих турів), після чого туроператор розпочинає пошуки шляхів для формування саме такої вартості поїздки (важливим елементом є пошук партнерів, що надаватимуть первинні туристські послуги - розміщення, харчування, транспортного обслуговування,

* Детальніше аспекти організації спортивних туристських походів будуть розглянуті у другому розділі екскурсійного обслуговування тощо, укладання з

ними договорів). Зрозуміло, що туроператор, розробляючи власний авторський тур, аналогів якому немає на туристському ринку при формуванні вартості може керуватися і витратним методом;

- мережу збуту (це укладання договорів із турагентами, презентація нового маршруту за рахунок включення його у каталоги або/і організації рекламного туру для представників турагентств. Цей захід можна вважати дуже потрібним, адже паралельно під час проведення такого інфотуру буде відбуватися і його апробація із можливістю подальшого коригування).

Насправді, розробка, організація та впровадження комерційних турів є набагато більш складним процесом, адже існує на кожному етапі, перш за все, фінансова відповідальність туроператора перед партнерами та безпосередньо туристами. Людина, яка сплачує гроші за певну послугу, в тому числі, туристську, вимагатиме максимальної якості надання цієї послуги, її відповідності розрекламованим параметрам .